

УДК 330.366:65

Т. М. Самілик,
к. е. н., доцент кафедри економіки,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-5068-7440
М. М. Комська,
аспірант, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0002-4540-8320

DOI: 10.32702/2306-6792.2021.13—14.41

ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КРИЗОВИХ ЯВИЩ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

T. Samilyk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economics,
Dnipro State Agrarian and Economic University
M. Komska,
Postgraduate student, Dnipro State Agrarian and Economic University

BACKGROUND OF CRISES AND FEATURES AGRICULTURAL ENTERPRISES

Визначено, що усі економічні системи розвиваються в ритмі циклічної динаміки через фази зародження, появи, розвитку, зрілості, падіння (кризи) та переходу в новий стан. Найбільш складний та суперечливий період у динаміці будь-якої системи — це фаза кризи. Поняття криза має багато рівнів і трактувань. Сільське господарство, яке включене в єдину систему суспільного поділу праці, об'єктивно піддається впливу криз, притаманних економіці країни у цілому.

Встановлено, що сільське господарство має особливу природу, відмінну від інших секторів економіки. Галузь не тільки виробляє сільськогосподарську продукцію, але й забезпечує продовольчу безпеку, скорочуючи ризики, пов'язані з несподіваними подіями та можливою нестачею продовольства в майбутньому, сприяє збереженню землі й навколишнього середовища, створенню красивих ландшафтів і підтримання життя сільського населення за допомогою виробничої діяльності в гармонії з природою. Сільське господарство має галузеві особливості, що визначають специфіку кризових явищ у діяльності сільськогосподарських підприємств.

It is determined economic systems develop in the rhythm of cyclical dynamics through the phases of origin, emergence, development, maturity, decline (crisis) and transition to a new state. The most difficult and controversial period in the dynamics of any system is the crisis phase. The concept of crisis has many levels and interpretations. Agriculture, which is included in a single system of social division of labor, is objectively affected by the crises inherent in the economy as a whole.

Crisis phenomena in the agricultural economy are extreme in nature, act as a form of exacerbation of contradictions, and have an abrupt nature of development. They have two sides of influence on the economic development of the country as a whole, industry and enterprise. One of them is destructive, associated with the destruction of the formed abnormal proportions of production. The other side is health, which contributes to the technical renewal of the industry.

We believe that the crisis in the agricultural sector should be investigated using a two-tiered approach. The crisis of agricultural production at the macro level is a critical deterioration of the agro-industrial sector. The crisis at the micro level is a violation in the spheres of production, marketing, management, finance, which leads to the deterioration of financial and economic characteristics of the agricultural enterprise in the dynamics and its destruction as an economic system.

It is established that among the typical signs of the crisis of the enterprise, scientists identify the following: reduced profitability of the enterprise, credit resources are used mainly to repay interest and repay previously obtained loans, much more often there are unfavorable production situations, disrupted supply of raw materials and finished products. development of the enterprise and any adverse event can create a real threat of its bankruptcy.

The study found that agriculture has a special nature, different from other sectors of the economy. The industry not only produces agricultural products, but also ensures food security by reducing the risks associated with unexpected events and possible food shortages in the future, preserving the land and the environment, creating beautiful landscapes and sustaining the rural population through productive activities in harmony with nature. Agriculture has sectoral features that determine the specifics of the crisis in the activities of agricultural enterprises.

Ключові слова: виробництво, економічний цикл, криза, особливості сільського господарства, ринок, сільськогосподарські підприємства, соціально-економічна система.

Key words: production, economic cycle, crisis, features of agriculture, market, agricultural enterprises, socio-economic system.

ВСТУП

Історичний аналіз розвитку людського суспільства показує свідчить, що усі економічні системи розвиваються в ритмі циклічної дина-

міки через фази зародження, появи, розвитку, зрілості, падіння (кризи) та переходу в новий стан. Найбільш складний та суперечливий період у динаміці будь-якої системи — це фаза

кризи (падіння) [1]. Поняття криза має багато рівнів і трактувань. Термін "криза" походить від грецького слова "crisis", яке означає "рішення з якого-небудь питання або в сумнівній ситуації", а також "рішення конфлікту". У ХІХ ст. це поняття перейшло в економіку. "Класичне" економічне поняття кризи, що сформувалося в той час, означає "не бажану" фазу в економічній системі, що характеризується коливаннями та негативними явищами, перешкодами.

Найбільш повне уявлення про ознаки кризи дають американські вчені Н. Вінер і В. Каан, які найбільш повно описали поняття кризи: переломний пункт у розвитку зміни подій та дій; ситуація, при якій вагоме значення має невідкладність (терміновість) дій; загрожує цілям і цінностям; наслідки носять тяжкий характер для її учасників; складається з подій, які створюють нові умови для досягнення успіху; привносить невизначеність в оцінку ситуації та розробку альтернатив її подолання; знижує контроль над подіями і впливом на них; викликає стрес і страх в її учасників; наявна в учасників інформація, як правило, недостатня; викликає брак наявного в розпорядженні її учасників часу; змінює відносини між учасниками; підвищує напругу, особливо в політичних кризах [3; 6; 7].

Сучасні економісти визнають об'єктивний характер економічного циклу, а на думку П. Самуельсона, економічний цикл — спільна риса майже усіх галузей економічного життя і країн з ринковою економікою [5]. Кожен економічний цикл складається з фаз, до яких у класичному уявленні відносять кризу, депресію (застій), пожвавлення і підйом (піднесення). Більш точно відображає циклічність розвитку систем схема циклу, в якій відсутня фаза депресії, а бум (пік) змінюється рецесією (скороченням), що є характерним для незначних спадів ділової активності, а за різкими обвалами відбувається пожвавлення та процвітання; ще більш стисла модель циклу об'єднує в одну фазу підйом та процвітання [1; 2; 7; 8].

Сучасні економісти пропонують вивчати економічний цикл через аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на характер циклу, його тривалість і специфіку прояву окремих фаз. До зовнішніх факторів можуть належати об'єктивні і суб'єктивні обставини, що викликають періодичну повторюваність економічних явищ і знаходяться поза економічною системою (наприклад, відкриття великих родовищ цінних природних ресурсів (золота, урану, нафти), технологічні прориви (винаходи, інновації тощо). Дія внутрішніх чинників призводить як до підйому, так і спаду економічної активності через певні проміжки часу.

Більшість науковців вважають, що одним з найважливіших внутрішніх чинників, що породжує економічний цикл, є фізичний термін служби основного капіталу. Також до таких чинників відносять обсяг особистого споживання, інвестиційну діяльність тощо. Теорії, які пояснюють економічний цикл наявністю зовнішніх факторів, називаються екстернальними, а теорії, які розглядають економічний цикл як наслідок дії внутрішніх, властивий самій економічній системі факторів, — інтернальними [3]. Найбільш вагомий внесок у розвиток цих понять внесли такі вчені: К. Маркс, М. Кондратьєв, М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер, В. Мітчел, Дж. Гобсон, Дж. М. Кейнс, П. Самуельсон, Дж. Хікс, Дж. Лонг, Ф. Кідленд, Р. Кінг, Ч. Плоссер, Е. Прескотт, Е. Гансен та інші. Але, попри численні дослідження науковцями суті кризових явищ, дотепер часу немає єдиної точки зору щодо причин їх виникнення та циклічності перебігу саме в аграрній економіці.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дотепер загальна теорія циклічності не розроблена, але основними її положеннями можна назвати наступні теорії: впливу на валовий внутрішній продукт ефектів мультиплікатора та акселератора (Р. Кан, Дж. М. Кейнс, Дж. М. Кларк, П. Самуельсон, Дж. Хікс); психологічна (А. Пігу, В. Беджгот); недоспоживання (Дж. Гобсон); грошова (А. Оукен, М. Фрідмен, Хоутрі); політичного ділового циклу (Д. Макрей, У. Нісканен, У. Нордхауз, Е. Тафт); реального ділового (економічного) циклу (Дж. Лонг, Ф. Кідленд, Р. Кінг, Ч. Плоссер, Е. Прескотт, Е. Гансен, Й. Шумпетер). Більшість науковців дотримуються такої класифікації ділових циклів в економіці:

— цикли М. Кондратьєва тривалістю 40—60 років (здійснюються найважливіші технічні нововведення, відбуваються якісні зміни в економічному розвитку);

— цикли С. Кузнеца тривалістю 15—23 роки (зміни відтворювальної структури економіки, будівельному комплексі);

— цикли К. Жюгляра тривалістю 7—11 років (результат взаємодії інфляції та інвестиційних витрат);

— цикли Дж. Кітчіна тривають 3—5 років (породжуються динамікою зміни товарно-матеріальних запасів на підприємствах);

— приватні господарські цикли періодом від 1 до 12 років (визначаються коливаннями інвестиційної активності [1; 2; 4].

Зазначені цикли пропонуємо поділити на функціональні (останні три виду) і цикли розвит-

ку, до яких відносяться великі цикли (довгі хвилі) економічної динаміки, названі ім'ям М. Кондратьєва, який довів їх існування на основі дослідження статистичних даних про розвиток економіки. Відмінність цих двох груп циклів полягає в тому, що функціональні цикли, на відміну від циклів розвитку, не стосуються принципової основи функціонування економічної системи, її структури та взаємозв'язків. М. Кондратьєв встановив приблизні межі й періодичність циклів, а подальші дослідження інших вчених дозволили підтвердити наявність циклічності зміни механізму функціонування ринкової економіки. М. Кондратьєвим були виявлені такі закономірності, які він вважав надзвичайно важливими для характеристики і розуміння великих циклів:

1. Перед початком підвищувальної хвилі кожного циклу або на її початку відбуваються значні зміни в господарському житті суспільства (техніці, технології, грошовому обігу, перерозподілі місця країн у світовій економіці).

2. Періоди підвищувальних хвиль, як правило, більш насичені великими соціальними потрясіннями в житті суспільства, ніж періоди понижувальних хвиль.

3. Знижувальні хвилі великих циклів супроводжуються тривалою депресією сільського господарства.

4. Середні цикли, що припадають на знижувальний період великого циклу, характеризуються тривалою і глибиною депресією та короткими й незначними підйомами [4].

Сільське господарство має особливу природу, відмінну від інших секторів економіки. Галузь не тільки виробляє сільськогосподарську продукцію, але й забезпечує продовольчу безпеку, скорочуючи ризики, пов'язані з несподіваними подіями та можливою нестачею продовольства в майбутньому, сприяє збереженню землі й навколишнього середовища, створенню красивих ландшафтів і підтримання життя сільського населення за допомогою виробничої діяльності в гармонії з природою. Незалежно від національної приналежності, рівня розвитку, форм власності та методів організації, сільське господарство має свої специфічні, притаманні тільки йому особливості, які істотно відрізняють його від інших галузей народногосподарського комплексу. Ці особливості найбільш значимо проявляються в умовах ринкової економіки при вільній конкуренції і недостатньому регулюванні державою процесів його розвитку.

Сільське господарство має галузеві особливості, що визначають специфіку кризових явищ в діяльності сільськогосподарських підприємств. По-перше, сільське господарство пов'язане з використанням землі як основного засобу виробництва.

Земля для ведення сільськогосподарського виробництва є обмеженим ресурсом. Для підтримки необхідного рівня родючості слід відшкодовувати не тільки використані поживні речовини ґрунту, але й відновлювати якісні показники (вміст гумусу, рівень кислотності, стан водно-повітряного режиму тощо), що потребує значних матеріально-технічних та фінансових вкладень. При цьому окупність інвестицій досить розтягнута в часі та обчислюється багатьма роками, що певною мірою стримує вкладення коштів у галузь. Щоб пом'якшити вплив цих об'єктивних факторів, земельні угіддя у всіх країнах, незалежно від форм власності, розглядаються як загальнонаціональне надбання і витрати на їх збереження відшкодовуються з державного бюджету.

По-друге, сільськогосподарське виробництво істотно відрізняється від більшості секторів економіки, воно менш ефективне в порівнянні з ними. Вкладений в нього капітал приносить менший прибуток і повертається через декілька років, на відміну від інших галузей. Тому низькодохідне сільське господарство не в змозі без зовнішньої підтримки брати участь у міжгалузевій конкуренції.

По-третє, науково-технічний прогрес в сільському господарстві впроваджується і проявляється повільніше, ніж в промисловості. Це зумовлює необхідність припливу капіталу для створення науково-технічного потенціалу, розвитку сільськогосподарської науки, сільськогосподарської освіти, поширення знань і заходів загальнокультурного характеру. Науково-технічний прогрес вимагає великих довгострокових капіталовкладень, які не під силу навіть великим приватним компаніям, тому вони повинні здійснюватися або повністю за державні кошти, або за її участі.

По-четверте, сільське господарство відрізняється консервативністю і нееластичністю реагування на умови та вимоги ринку. Це пов'язано з природною обмеженістю сільськогосподарських угідь. Збільшення поголів'я худоби, особливо маточного, пов'язано з досить тривалим для багатьох видів тварин періодом їх вирощування: для формування дійного стада з виробництва молока потрібно близько трьох років; для створення плодоносного саду потрібно більше п'яти років, виноградників — не менше трьох тощо.

По-п'яте, в умовах нерегульованої ринкової економіки, при вільній конкуренції ціни в монополізованому секторі промисловості ростуть значно швидше, ніж в аграрному секторі, що створює диспаритет цін між вартістю сільськогосподарської продукції і вартістю ресурсів, необхідних для її виробництва.

У агропродовольчій сфері закони ринку мають певну специфіку стосовно тривалості виробничого циклу та залежать від природно-кліматичних факторів. Ринковий механізм у цій сфері економіки, на відміну від інших галузей, не в змозі швидко й гнучко усувати невідповідність між темпами зростання попиту й пропозиції, забезпечувати стан конкурентної ефективної рівноваги, яка характеризується в економічній теорії урівноваженням величин граничного доходу (ринкової рівноважної ціни) і граничних витрат виробництва. Причини такої специфіки середньострокової та довгострокової кон'юнктури пов'язані з особливостями формування попиту й пропозиції на ринку сільськогосподарської сировини і продовольства зі специфічними галузевими бар'єрами на шляху міжгалузевого перетікання ресурсів та виходу фірм з галузі.

Попит у міру насичення ринку стає менш еластичним і слабо реагує на сигнали ринку. Пропозиція (виробництво) також має слабку ступінь залежності від зміни ринкових факторів. Це багато в чому пов'язано зі специфікою такого фактора виробництва, як земля, який в умовах погіршення кон'юнктури на аграрному ринку не може бути переключений на виробництво несільськогосподарських видів продукції або переміщений в інші галузі під впливом механізму міжгалузевої конкуренції. Все це накладає певні особливості на процес формування механізму координації та регулювання аграрного сектора економіки. Внаслідок цього в цій сфері економіки мають місце тривалі аграрні кризи надвиробництва і затяжні періоди стійкого формування міжгалузевого диспаритету цін.

ВИСНОВОК

Отже, сільське господарство, яке включено до єдиної системи суспільного поділу праці, об'єктивно піддається впливу криз, притаманних економіці країни у цілому. Кризові явища в аграрній економіці носять екстремальний характер і виступають як форми загострення протиріч та мають стрибкоподібний характер розвитку. Вони мають дві сторони впливу на господарський розвиток країни в цілому, галузі та підприємства. Одна з них — руйнівна, пов'язана з руйнацією сформованих ненормальних пропорцій виробництва. Інша сторона — оздоровча, яка сприяє технічному оновленню галузі.

Вважаємо, що кризи в аграрній сфері необхідно досліджувати використовуючи дворівневий підхід. Криза агровиробництва на макрорівні — це критичне погіршення стану галузей АПК. Криза на мікрорівні — це порушення в сферах виробництва, маркетингу, управління, фінансів,

які призводять до погіршення фінансово-економічних характеристик розвитку сільськогосподарського підприємства в динаміці та його руйнації як економічної системи. В умовах кризи, саме сільське господарство, може бути однією з галузей, яка сприятиме початку відновлення національної економіки. Формування системи антикризового управління аграрними підприємствами сприятиме подоланню не тільки кризи АПК, але й економіки країни загалом.

Література:

1. Базилевич В.Д. Макроекономіка: підручник. — К.: Знання, 2004. — 851 с.
2. Вініченко І.І. Національна економіка: навчальний посібник. — Дніпропетровськ: "Свідлер", 2010. — 268 с.
3. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. — К.: АДЕФ-Україна, 2009. — 392 с.
4. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. — М.: Экономика, 1989. — 526 с.
5. Семьюельсон П. А. Макроекономіка: пер. с англ. — Київ: Основи, 1995. — 544 с.
6. Туган-Барановский М.И. Избранное: периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. — М.: Изд-во "Наука", РОССПЭН, 1997. — 574 с.
7. Хансен Э. Экономические циклы и национальный доход. — М.: Директ-Медиа, 2007. — 644 с.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития. — М.: Изд-во "Прогресс", 1982. — 456 с.

References:

1. Bazylevych, V.D. (2004), Makroekonomika [Macroeconomics], Znannya, Kyiv, Ukraine.
  2. Vinichenko, I.I. (2010), Natsional'na ekonomika [National economy], Svidler, Dnipro, Ukraine.
  3. Hal'chyns'kyu, A.S. (2009), Kryza i tsykly svitovoho rozvytku [Crisis and cycles of world development], ADEF-Ukrayina, Kyiv, Ukraine.
  4. Kondrat'yev, N.D. (1989), Problemy ekonomicheskoy dinamiki [Problems of economic dynamics], Ekonomika, Moscow, Russia.
  5. Semyuelson, P. A. (1995), Makroekonomika [Macroeconomics], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
  6. Tugan-Baranovskiy, M.I. (1997), Izbrannoye: periodicheskiye promyshlennyye krizisy. Istoriya angliyskikh krizisov [Selected: periodic industrial crises. History of English crises], Nauka, Moscow, Russia.
  7. Khansen, E. (2007), Ekonomicheskkiye tsykly i natsional'nyy dokhod [Economic cycles and national income], Direkt-Media, Moscow, Russia.
  8. Shumpeter, Y. (1982), Teoriya ekonomicheskogo razvitiya [The theory of economic development], Progress, Moscow, Russia.
- Стаття надійшла до редакції 04.07.2021 р.